

ქათაისის საჯარო ბიბლიოთეკის წელიწლეული
ANNUAL OF KUTAISI PUBLIC LIBRARY

VIII

2016

ფევრი ჩელები

ანისის ქართული წარწერები

ანისი - შუა საუკუნეების დანგრეული ქალაქი. ამჟამად მდებარეობს თურქეთის პროვინცია ყარსში. ანისს უწოდებენ 1001 ეკლესის ქალაქს. ანისის შენობები, სასახლეები და ციხესიმაგრეები გამოირჩეოდა მხატვრული და ტექნიკური ღირებულებებით. ქალაქში გაშენებული ეკლესიები დღემდე იპყრობენ მეცნიერთა და მკვლევართა უურადლებას (ნ. მარი, ივ. ჯავახიშვილი, ვ. დონდუა, ი. დოლიძე, ა. შანიძე, მ. ბერძენიშვილი, ვ. სილოგავა, ა. ჯაფარიძე). “ანისიდან და მახლობელი ადგილებიდან, როდესაც ისინი შუასაუკუნეების საქართველოს სახელმწიფოს შემადგენლობაში შემოდიოდნენ, რამდენიმე ათეული ძველი ქართული წარწერაა ცნობილი - ბევრი მათგანი ძროთა განმავლობაში დაიკარგა და ალარ შემორჩა, ბევრი ამჟამადაც ადგილზეა დაცული (გ. სილოგავა, 2001, გვ. 18). ჩვენს ინტერესსაც, სწორედ, ანისის ქართული წარწერები წარმოადგენს. ამ მიზნით, 2013-2014 წლებში ვიმოგზაურე ანისში. ფეხდაფეხ მოვიარე აქ დაცული ქართული ეკლესიები, ფოტოზე აღვტეჭდე ანისის ქართული ლირსშესანიშნაობანი. ყველა ქართული წარწერა, ნაკაშრი. აღსანიშნავია, რომ აქ მოძიებული ყოველი მასალა მრავალმხრივ საინტერესოა. საყურადღებოა იგი როგორც ისტორიულ-ეთნოგრაფიული, ასევე ენობრივი თვალსაზირითაც.

ანისის ნაქალაქარში ოთხი ქართული ეკლესია. აქედან მხოლოდ ორგან არის დაცული ქართული წარწერები. მეცხრამეტე საუკუნეში ანისის ერთ-ერთ ეკლესიას “ქართული ეკლესის” სახელწოდებით ვხვდებით. ეს სახელდება ეკუთვნით ცნობილ მეცნიერებს, ნიკო მარსა და ივანე რაბელს. ვ. სილოგავას აზრით, “ეს სახელი იმიტომ შეერქვა, რომ წარწერებში და არც სხვა წყაროებში არ ჩანს, თუ ვის სახელზე იყო აგებული. ბაზილიკის ტიპის, საშუალო ზომის პატარა დარბაზული ეკლესია ამჟამად თითქმის მთლიანად დანგრეულია; ასე ყოფილა იგი XIX საუკუნეშიც, როდესაც პირველად გახდა ცნობილი სამეცნიერო წრეებისთვის”. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სახელდება მეცხრამეტე საუკუნისაა, ძეგლი კი გაცილებით აღრინდელია; ჩვენი აზრით, ეკლესია მეათე საუკუნისა უნდა იყოს. ამაზე მეტყველებს აქვე შემორჩენილი მეათე საუკუნის ბარელიეფებიც. **“ხარება” და “შეხვედრა”.**

“ხარების” სცენაზე წმიდა გაბრიელისა და მარიამის თავისი გამოსახულობებს შორის ასომთავრული ასოებით წერია - **ლ[ი]კ[ა]მ[უ]ნ[ი]** - ხ[ა]რ[ე]ბ[ა].

“შეხვედრის” სცენაზე გამოსახულია წმიდა მარიამისა და ელისაბედის შეხვედრა, სადაც მარიამის ფრესკის ზემოთ ვკითხულობთ: **წ[ა]რ[ი]ც[ა] ი[რ]ი[ც][ა]მ[უ]ნ[ი] ღ[ი]რ[ი]ს[ა] - წ[მ]ი[დ]ა ღ[ვ]ი[თ] მ[ი]ს მ[უ]ნ[ო]ბ[ე]ლ[ი]**. წარწერა, როგორც ჩანს, ასომთავრული ანბანითაა შესრულებული.

ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ ჯერ ვხვდებით **“ხარების”** სცენას და მერე - **“შეხვედრისას”**; კომპოზიციები ისეა შესრულებული, როგორც **“სახარებაში”** არის გადმოცემული.

ეკლესიის ნანგრევებში არქეოლოგების მიერ ნაპონია წარწერიანი ქვები. მათ შორის უძველესი არის 1218 წლით დათარიღებული წარწერა, რომელიც „კათალიკოს ეტიფანეს წარწერით“ არის ცნობილი. ტექსტი ასეთია: „იტუის ჭმამ საღმრთ[ოდ]: “უსასყიდლოდ მიგიღ[ებ]იეს, უსასყიდლოდ მისცემდით“ ესე იგი არს, გეტ[უის] || ღმერთი უკვდავი: “ჩემდა რამ მიგიცემიეს მაღლისა მ[ის]თუის, რომელი ჩემგან მიიღით? თქუენცა ჰყიდდით დიდსა || მაღლისა ჩემ[გ]ან უსყიდულსა. უკეთუ მე უსასყიდ[ლ]ოდ მომიცემიეს, არცა თქუენგან ჯერ - არს [ს]ყიდამლო[ც] || რათა ერ[ის]ა მიმ[ართ]. აწ, სახონო ჩემო ან[ე]ლნო ხუცესნო, ნუ ი[ქ]ნებით დასაბრკოლებელ || [სიტ]ყუათა და ნუცა გარდ[აპ]კდებით მოციქულთ[ა] [მც]ნებას[ა] ცუდისა და [წა]რმაგალი[სათუს]. უოვლად უწეს ||[ო] აღსარ[ებ]ამ თქუენგანცა გუირგუინთა კურთხე[ვისათუ]ისასისა დრამის...[ა] რსთხალ იედგას, პური აჭამოს. ეგრეთვე მკუდარისათუ[ი]ს, რომელი ჭირს... უფრო შესჭირდების მისისა სულისამ. ეგდენივე ასის სატუილურისა მიეცეს და... პური აჭამოს და სხვამ წაღებამ ძალისაებრად. უოველივე მისაცემელი მღ[დელთა უბრკოლ]ებელი იყავნ თქუენდა მოსაცემელად. მკუ[ი]დრნო ამის ქალაქისანო ქართველნო, რ...ცა... [იგი] პირველად დიდად პატივ-ცემდით, მღდელთაგან გიგმს ლოცვამ და წირვამ. ნუ გეწყინების მათ თუ[ი] სძა[ლი]საებრი მისაცემელი. უფროსად მხიარულებით მისცემდით, თუინიერ დაჭირებისა, რამეთუ „მხი[რ]ულებით მისაცემელი უყ[უ]არს უფალსა“. და თქუენ გიყუარდენ ვითარცა მამანი სულიერნი და მათ უყუარდით გ[ითარცა] შვილნი სულიერნი. ლოცვასა ნუცა თქუენ დააკლდებით და ნუცა თქუენ. უოველსა ზედა უფროსად საღმრთო [იგი] სიყუარული ერთმანეთისამ მოივეთ და ამით მიეცით სასურვო საღმრთოთა მცნებათამ. ესე მე, ეტიფანეს კათოლიკოზსა ჩემითა პელითა დამიწერია, ოდესანის[ს] ეკლესიანი ვაკურთხენ. ტფილური ასი დრამა იგი იყოს: დანგი ერთი გმიეცეს. და ზროხის ტყავი, რომელ ერთობ წაგიდია აქამდის, აწ საწირავადვე მისცემდით თუ[ი]თო შოლტს. და ჩუენსა ეკლესიოთა წესთა განრად შევიცვალებით? ვინცა ესე ჩემი გა[გე]ბული შეცვალოს, არ... ბრძანებამ ღმრთისაგან და მისთა წმიდათაგან, ქორონიკონსაკლჲ“.

წარწერა მრავალმხრივ საინტერესოა, საგულისხმოა ტექსტის შინაარსი: საქართველოს კათოლიკოსის ეტიფანეს განაჩენის ზემოთ წარმოდგენილი ტექსტი, რომელიც მოთავსებული ყოფილა ანისის ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის კედელზე, აღმოაჩინა ნ. მარმა 1910 წელს, ანისის არქეოლოგიური გათხრების დროს. განაჩენი გამოტანილია ანისის მართლმადიდებელ მოსახლეობასა და ანელ ხუცესთა შორის ატეხილი დავის გამო. წარწერა მოვითხრობს, რომ დავა გამოიწვია ანისის სამღვდელოების მიერ ანელი მართლმადიდებელი ქართველი და სომეხი მრევლისათვის საეკლესიო მისაცემელთა (ჯვრისწერისას, ნათლობისას, წესისაგებისას) გაღიღებამ.

უკმაყოფილო მრევლი პრიტესტის ნიშანად ზოგჯერ წირვა-ლოცვასაც აღარ ესწრებოდა. გამწვავებული ურთიერთობის მოვარება სცადა საქართველოს კათოლიკოსმა ეტიფანემ. იგი იძულებული გახდა, დაეგმო ხუცების საქციელი და შეეტყობინა საეკლესიო მისაცემელთა ოდენობა. ეტიფანეს განაჩენს ხელს აწერს ანისის სომეხი ეპისკოპოსი გრიგოლი და ქალაქის ამირა ვაჟარამი. ანისის ქართული წარწერა იმდროანდელი სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობის მნიშვნელოვანი წყაროა. წარწერა ცხადყოფს, რომ საქართველოს სახელმწიფოში შემავალი არაქართული ტერიტორიების მართლმადიდებლური ეკლესიები იქრარქიულად ქართლის კათოლიკოსზე იყო დამოკიდებული. ანისის ქართულ ეკლესიებსა და წარწერებზე საინტერესო კვლევა ეკუთვნის მიტროპოლიტ ანანია გაფარიძეს (ა. ჭავჭავაძე, 2010, გვ. 434-436).

სამეცნიერო ლიტერატურაში არის მსჯელობა ე. წ. “სამაღინის წარწერის” შესახებ, რომელიც 23-სტრიქონიანი ყოფილა; დათარიღებულია იგი 1288 წლით (ვ. სილოვანა, 2001, გვ. 20).

შევნიშნავთ, რომ ალნიშნული წარწერები ჩვენ აღილზე ვერ ვიპოვთ, ისინი მხოლოდ პუბლიკაციებსა და საარქივო მასალებშია ცნობილი; მათი ამჟამინდელი აღგილსამყოფელი ჩვენთვის უცნობია.

ანისში არის კიდევ ერთი ქართულწარწერებიანი ეკლესია. ჩვენ მას “სურათოვანი ეკლესია” ვუწოდეთ. სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს ეკლესია სხვადასხვა სახელებით არის ცნობილი. მართალია, ეკლესიისთვის ფრესკა უცხო არ არის, მაგრამ აქ წარმოდგენილი სხვადასხვა ზომისა თუ ფორმის ფრესკები, მათი რაოდენობა ყოველგვარ მოლოდინს აჭირბებს. ვ. სილოგავას მიხედვით, ეკლესიის ერთ მხარეს იყითხება სიტყვა - **ნაოელი** - “ნათელი”, მიუხედავად დიდი მცდელობისა, ჩვენ ეს წარწერა ვერ ვიპოვეთ. ასევე ვერ ვპოულობთ, შემდეგ წარწერას, რომელიც სამეცნიერო კვლევებში ფიქსირდება:

76 ՀԱՅ ՊԾԱ ՕՓԵԼԸՆ Ծ ՔԸՆԸՆ ՍՊԻՆՆԻՐ Ծ ՎԵ ԿՐ

“ესე არს ბჭე უფლისად და მართალნი შევლენენ ამის შინა”.

ԳԵՐԱԿԱՆ ՔԻՂԾԱ ՇԱԽ ՂԵՂ - “Տամարուս կյեծազ արուս զիշ”.

ԾԱԾԿԱ ՔՐՈՅԱԿԱ ԵՎ ԳԵՐԱԿԱ - “Հյուզե՞մ Շմօղաք Տառլազտան”.

ეს წარწერები ჩვენთვის უცნობია. ჩვენ მათ ანისის აღნიშნულ ეკლესიებში ვერ მივაკვლიეთ. ეკლესის კედლები ბევრგან ჩამოშლილია, ზოგი ადგილიც კირწასმულია. ამგარად, ხელოვნური ოუ ბუნებრივი ფაქტორის ზემოქმედებით, წარწერათა კვალი ბევრგან გამჭრალია.

ეკლესიის დასავლეთ მხარეს არის ჩამოსხმული ქვის ფილა ჭვრის გამოსახულებით. ეს ქვა 990 წლით თარიღდება, ეკლესია კი 1215 წელს არის აშენებული. ვიზიარებთ ვ. სილოვანის მოსაზრებას, რომლის მიხედვითაც, “აღრე შესრულებული ქვის ფილა ჭვრის გამოსახულებით, ხელმეორედ გამოიყენეს გვიან ტაძრის მშენებლობის დროს...” ან კიდევ, შესაძლებელია, ქრისტიანული წესის თანახმად, ამ ქვა-ჭვარით აკურთხეს ეკლესიის ასაშენებელი ადგილი და ასე შემორჩი ეს უძვლესი ჩა-ჭვარი ამ ადგილს. აქვე არის წარწერა:

ზემოთ წარმოდგენილი წარწერები არის ბარელიეფები. ასევე მრავალმხრივ საინტერესო ეკლესიის შიგნით წარმოდგენილი წმინდანთა გამოსახულებანი, სხვადასხვა სცენები და შესაბამისად, წარმოდგენილი წარწერები. ესენია:

1. **ს[ც]ფიცაზ[ც] მცხვიც** - “ს[ა]ფლავ [აღ] დაღება”;
2. **[იც]ა[მც]ჭარსეცა** - “[გა]რ[და]მოხსნად”;
3. **უ[ც]+ც ჩაინაცა ლ[კა]ლ[ი] ფიქაჭაც პ[ც]ჩა**
ცაქაზენა - “აქა წმიდავ გ[რი]გ[ო]ლი ფერხთა თ[ა]ნა აიძულბდის”;
4. **ც+ც ჩ[ა]ნაცა ც[კა]ლ[ი] ერცხვილ ჟარიაშიც დცხიც მცხვირი** - “აქა წ[მიდა]ვ გ[რი]გ[ო]ლ იწამების მარილითურთ
თავსა დაქცევით”;
5. **წ[ჭ]არცა საზო]ნ მცხვირცაც მრას ერცხვილ** - “წ[წმიდა]ვ
გრიგო]ლ დაგრართა მიერ იწამების”;
6. **წერ[ყ] წ[ჭ]არცელ წ[ჭ]არც]საზო]ნ წარიზნიც**
ლცხადობაც - “წინაშე] თრ]დატის წ[მიდა]ვ გრიგოლ წარიღვინა
განკითხვად”;
7. **ც+ც ჩ[ა]ნაცა ლ[კა]ლ[ი] ჟარიაც პ[რი]ქ ცას**
წცხვიც - “აქა წ[მიდა]ვ გ[რი]გ[ო]ლ მტერთა მ[იგ]რ არს წამებად”;
8. **ც+ც ლ[კა]ლ[ი] ციხიაჭაც: მიზანდაციან[Q] ქარ**
ცავისცხის პ[რ]ეს უზრუნ - “აქა გ[რი]გ[ო]ლ აკურთხა:
მლდელთმოძღვე] რად აროსტაკეს მ[ის]ი შვილი”;
9. **ც+ც ერცხვის ჯაფრეპი: მც ლ[ც]რე მც ჭარცხცელ**
წლ: წცხვიც - “აქა იწამნეს რიფსიმე: და გაანე და მისთანანი იგი:
ქალწულნი”;
10.**მც ეყც აქარცელ მც ციხიც[ყრცხც]** - “....და იწყა
თრიდატი და აღმორ[ვენანა]”.

ამ კედლებს შემორჩენილი წარწერები პირობითად შეიძლება ორ ჭარულ დავყოთ: პირველი, სადაც მოხსნიებულია წმიდა გრიგოლი და მეორე, სადაც მოხსნიებულია წმიდა ნინო. ზემოთ მოცემულ წარწერათა უმრავლესობაში წმიდა გრიგოლია ნახსენები. საყურადღებოა, ფრესკების განლაგება: იგი იწყება წმიდა გრიგოლის ფრესკებით და სრულდება ყველაზე დიდი ფრესკით, ეს არის წმინდა ნინოს გამოსახულებიანი ფრესკა. წარწერებიც, ბუნებრივია, ამ განრიგს მიჰყვება. ფაქტია ისიც, რომ წმიდა გრიგოლის ფრესკათა სიმრავლე, შესაბამისად წარწერებისა, არის ნიშანი იმ აღილის მკვიდრთა გრიგორიანელობისა და ბოლოს წმიდა ნინოს გამოსახულებაც სიმბოლურია. ამ თვალშისაცემი, გამორჩეული ფრესკით ხდება მინიშნება იმაზე, რომ ხალხი უნდა გაჰყოლოდა წმიდა ნინოს გზას; შევნიშნავთ, რომ აქ გრიგორიანელ ქართველებსაც უმოლვაწიათ.

შემდეგი საანალიზო წარწერები ასე იყითხება:

წ[ჭ]არც]ა ნ[ი]ნო - “წ[მიდა]ვ ნ[ი]ნო”;

ც+ც სიღრიცხილი - “აქა სუეტიცხოველი”;

ზარცრი ჯ[ი]ნა]ნი მცხვირი ნ[ი]ნოს უზრიანად - “დედანი რ[ომელ]ნი დახუდეს ნ[ი]ნოს ეშინოდა”.

“**სარების სცენა**” არის ეკლესიის შიგნითაც: სადაც გარკვევით ვკითხულობთ:

ერცარცინ, ჭარცრიანი აფცელ უზრიანად - “გიხაროდენ,
მიმაღლებულო უფალი შენთანა”.

ერთ-ერთ წარწერაში ნახსენებია წმიდა ერმოლაოსი:

წ[ჭ]არც]ა უსარცვალ - “წ[მიდა]ვ ერმოლაოს”.

წარწერათა შორის საყურადღებოა შემდეგი:

ჭაყრიც.....ზეზესიზეზეს - “მიყვა.....დედისაღვითისა“.

3.

სილოგავას მიხედვით, შესიტყვების პირველი ნაწილი ამოკითხულია, როგორც
“გიცვა...“

ერთგან გამოსახულია ორი ადამიანი და ქვეა შემდეგი წარწერები:

ქ[ჭარც]ა ლ[იღა]ლ[ი] - “წ[მიღა]დ გ[იღრ]გ[ი]“;

ქ[ჭარც]ა ტ[რიზოქ]ი - “წ[მიღა]დ თ[ევდორ]ე“;

ქ[რცც]წ[ა] წ[ჭაყრ]იზ წ[ცა] - “წ[ინას]წ[არ] წ[მეტყვ]ელია“;

ქ[ჭარც]ა ც[იღოჭ]იღ[ი] - “წ[მიღა]დ ალუმპ[იოს]“.

საკმაოდ ბევრი ფიგურა და წარწერაა გამოსახული საკურთხეველზეც.
ესენია:

1. **ქ[ჭარც]ა ს[იღო]რ[ეჟი]** - “წ[მიღა]დ სილობისტროს“;

2. **ქ[ჭარც]ა ც[იღო]რ[ეჟი]** - “წ[მიღა]დ ათანასიე“;

3. **ქ[ჭარც]ა ც[იღო]რ[ეჟი]** - “წ[მიღა]დ ალეონთიოს“;

4. **ქ[ჭარც]ა უ[ცხა]რ[ა] ც[იღო]რ[ეჟი]** - “წ[მიღა]დ პატრიარქი ალექსანდრიელი“;

5. **ქ[ჭარც]ა ი[ღო]რ[ეჟი] ი[ღო]რ[ეჟი]** - “წ[მიღა]დ იოანე ოქ]როპირი“;

6. **ქ[ჭარც]ა რ[იღო]რ[ეჟი]** - “წ[მიღა]დ ნიკოლოზ“;

7. **ქ[ჭარც]ა ს[იღო]რ[ეჟი] ფ[რიგო]რ[ი]** - “წ[მიღა]დ გრიგოლ ფართეველი“;

8. **ქ[ჭარც]ა ც[ა]რ[ეცხ]** - “წ[მიღა]დ არ[ოსტაცე]“.

ეკლესიის გუმბათის სიღრმეში არის დაუსრულებელი შესიტყვებები:

ქ[ჭარც]ა - “წ[მიღა]დ; **ქ[რცც]წ[ა] წ[ჭაყრ]იზ**...
“წ[ინას]წ[არ] წ[მეტყვ]ელი...“, ან კიდევ, ასო-ნიშანთა მოხაზულობები, რომელთა
ამოკითხვაც ვერ მოვახერხეთ. ამ მხრივ მუშაობის გაგრძელება და შემდგომი
კვლევა მეტად საშური საქმეა.

საკურთხევლის ზემოთა ნაწილში არის წარწერები, სადაც
წინასწარმეტყველთა სახელების ამოკითხვა შესაძლებელია. ესენია:

ესე - “ისაკ“, **ესეი** - “ესრომ“, **ცაცა** - “არამ“, **სცენონ** -

“სალმონ“, **რცცივი** - “ნაასონ“, **ცაქაცა** - “აბრაამ“.

ქ[ჭარც]ა ს[იღო]რ[ეჟი] მ[ცხა]რ[ეჟი] - “წ[მიღა]დ ი[ო]ნე მახარებელი“;

ქ[ჭარც]ა ზ[იღო] - “წ[მიღა]დ ლუკა“.

არის ისეთი შემთხვევაც, როდესაც წინა მკვლევართა მიერ მითითებულ
ფრესკას ვპოულობ, წარწერას კი - ვერა. ამ რიგისაა წარწერები:

გ[რ]იზ ჭ[იღო]რ[ეჟი]ნ[იღო]რ[ეჟი] - “მიქაელ მთავარანგელოზი“;

ქ[ჭარც]ა ც[იღო]ნ - “წ[მიღა]დ აპრონ“;

ქ[ჭარც]ა ტ[რიზო]რ[ეჟი] - “წ[მიღა]დ თეოქტოსტილიზვიელი“;

ქ[ჭარც]ა ს[იღო]რ[ეჟი] - “წ[მიღა]დ ზ[ა]ქ[ა]რია“;

ქ[ჭარც]ა მ[ცხა]რ - “წ[მიღა]დ მამა“;

რ[იგო]რ[ეჟი], ც[იღო]ნ ს[იღო]რ[ეჟი] თ[ც] თ[ც]

[...]რ[იგო]რ[ეჟი] [...]. გიხაროდენ, ასულო სიონისაო და აღ
[...]იღს [...]შ[...]იხარებდე“;

ქ[ჭარც]ა ა[ც] ა[ც] ა[ც] ა[ც] - “წ[მიღა]დ ხარ ა[ც] ა[ც] ა[ც]“;

ქართული წარწერების გადაღების შემთხვევა - “რათა იგინითსა [...]ნ გადიდებდენ ქურისთენ“;
ქართული წარწერების განხორციელები : ცხოვრილი
: არა - “ქურისთენ ღმერთობის მოვედინ განხორციელისაგან: ცხორებად: ჩემი“;
ქართული წარწერების გერმანული - “შემიღება გერმანოზ“;
ქართული წარწერების გერმანული - “შემიღება ქურაროდულისთ“;
ქართული წარწერების გერმანული - “შემიღება სტეფანის პირველ მოწამე“;

ქართული წარწერების გერმანული - “შემიღება სტეფანის პირველ მოწამე“.

ამრიგად, ანისის ეკლესიები და მასზე აღბეჭდილი ქართულენოვანი წარწერები ქართველი ერის, ენის, ისტორიისა და კულტურის ნაწილია. აღნიშნული ცენტრი ყოველთვის იქნება მკვლევართა თუ მეცნიერთა ყურადღების საგანი. მისი საფუძვლიანი შესწავლა მეტად საშური საქმეა.

დამოწმებული ლიტერატურა

გ. სილოგავა, 2001 - ვ. სილოგავა, ანისის და ყარსის ქართული ეპიგრაფიკა (მოკლე მიმოხილვა), ახალციხე-ყარსი (სიმპოზიუმის შრომები), 2001.

მიტრობოლიტი ანანია ჯაფარიძე, 2010 - მიტრობოლიტი ანანია ჯაფარიძე, საქართველოს საეკლესიო კანონების კრებული, ანისის შეკრება (1218), ობ., 2010.

გ. კალანდია, ქ. ასათიანი, 2010 — G. Kalandia, K. Asatiani, ტიგრან ჰონენცის ტაძრის ქართული წარწერები /Tigran Honents İbadethanesinin Gürcüce Yazılıarı/, თბილისი, “ლიტერატურა და ხელოვნება”, 2010, გვ.: 53-57.

გ. კალანდია, 2011 — G. KALANDÝA, Kişisel Görüşme, Ani Tigran Honents Kilisesi Duvar Resmi Yazýları, 1 Ocak, 2011, msn.

GEORGIAN INSCRIPTIONS IN ANISI

Ani- medieval city in ruins. Presently situated at Karsı, province in Turkey. Anise is called the city of 1001 churches. Buildings, palaces and fortifications of Ani were distinguished with fictional and technical values. Cathedrals built in the city still attract the attention of scientists and researchers (N. Marr, Iv. Javakhishvili, V. Dondua, I. Dolidze, A. Shanidze, M. Berdzenishvili, V. Silogava, A. Japaridze). The subject matter of our interests is the Georgian inscriptions of Ani. Our expedition in Ani served to this aim. I had a chance to walk around the churches preserved there and pictured all the Georgian sights existing in Ani, all the Georgian inscriptions, curves. We should emphasize that all the materials found there deserves diverse interest. It's interesting in terms of historical-ethnographic as well as linguistic views.